

Микита ЯЦЮТА,

orcid.org/0009-0000-0609-5571

аспірант кафедри професійної освіти

Київського міжнародного університету

(Київ, Україна) *nikiton569@gmail.com*

ОСНОВНІ БАР'ЄРИ У НАВЧАННІ ДЛЯ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ ТА СУЧАСНОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ, ТА ЇХ ВИРІШЕННЯ

У статті розглядаються основні бар'єри у навчанні для школярів в умовах пандемії COVID-19 та бар'єри у освітньому процесі під час російсько-української війни, та їх вирішення. Різка зміна з очного на дистанційне навчання дуже вплинула на освітній процес в Україні. Спочатку на фоні пандемії, а згодом і на фоні війни. Школярі, вчителі та заклади освіти зазнали певних труднощів та бар'єрів в процесі навчання та викладу матеріалу. Тож ми класифікували та дослідили ці бар'єри та створили кроки по їх вирішенню для ефективності дистанційного навчання. При дослідженні коронавірусного періоду навчання ми виділили наступні бар'єри: відсутність програми для навчання; відсутність у вчителів ПК; недостатній рівень знань ПК чи програм; відсутність мотивації у учнів; проблеми у дистанційному навчанні для віддалених регіонів без доступу до інтернету чи стабільного зв'язку. Також до кожної проблеми розробили рішення та рекомендації, а саме: створити чи допрацювати програму для навчання, принципи забезпечення вчителів ПК, семінари та друковані методичні матеріали по володінню ПК та програм для навчання, уроки мотивації, навчання на телебаченні. Відносно бар'єрів у навчанні під час війни ми класифікували наступне: відсутність зв'язку для дистанційного навчання; відсутність безпеки під час навчання; пропущений шкільний матеріал; психологічний стан. Відповідно до проблем надали рекомендацію: правильна та лояльна організація навчального процесу, методи відшкодування пропущеного матеріалу, психологічна допомога, правила для безпеки під час навчання. Зараз можливо на порозі нової епідемії COVID-19 що розвивається у 2024 році, Україні як нікому потрібно підготувати систему навчання, для якісного функціонування. І ця стаття допоможе організувати навчання не втративши ефективність навчання та бюджет міністерства освіти та науки України, та психологічно допоможе у навчанні.

Ключові слова: COVID-19, навчання при пандемії в Україні, навчальний процес, навчання у період російсько-української війни, дистанційна освіта, бар'єри у навчанні, подолання бар'єрів при дистанційному навчанні.

Mykyta YATSIUTA,

orcid.org/0009-0000-0609-5571

Graduate Student at the Department of Professional Education

Kyiv International University

(Kyiv, Ukraine) *nikiton569@gmail.com*

THE MAIN BARRIERS TO STUDY FOR SCHOOL STUDENTS IN THE CONDITIONS OF THE PANDEMIC AND MODERN WAR IN UKRAINE, AND THEIR SOLUTIONS

The article examines the main barriers to children's education in the conditions of the COVID-19 pandemic and barriers in the educational process during the Russian-Ukrainian war and ways to solve them. The sudden change to distance learning greatly affected the educational process in Ukraine. First during the pandemic, and later during the war. Schoolchildren, teachers and educational institutions experienced certain difficulties and barriers in the process of learning and presenting the material. So we've categorized and researched these barriers and created steps to address them for effective distance learning. Researching the coronavirus training period, we identified the following barriers: lack of a training program; absence of PCs among teachers; insufficient level of PC or software knowledge; lack of motivation among students; problems in distance learning for remote regions without access to the Internet or a stable connection. Also, solutions and recommendations were developed for each problem, namely: create or refine a training program, principles of providing PC teachers, seminars and printed methodical materials on PC ownership and training programs, motivational lessons, training on television. Regarding barriers to wartime learning, we categorized the following: lack of connectivity for distance learning; lack of safety during training; missed school material; psychological state. In accordance with the problems, recommendations were made: correct and loyal organization of the educational process, methods of compensating missed material, psychological assistance, rules for safety during education. Now it is possible that on the threshold of a new epidemic of COVID-19, which is approaching in 2024, Ukraine needs to prepare the education system for high-quality functionality. And this article will help to organize the study without losing the

effectiveness of the study, and the budget of the Ministry of Education and Science of Ukraine, and will psychologically help in the study.

Key words: COVID-19, education during the pandemic in Ukraine, educational process, education during the Russian-Ukrainian war, distance education, barriers to education, overcoming barriers to distance education.

Постанова проблеми. У складні часи для освітнього процесу, дистанційне навчання стало у нагоді та змогло об'єднати педагогів та учнів по всій Україні. Однак неочікувана зміна виду навчання, недостатня підготовка кваліфікованих спеціалістів та просто відсутність досліджень та концептуальних ідей для масового дистанційного навчання сформувала багато бар'єрів. Ми вивчимо основні бар'єри що виникають не лише у вчителів та учнів, а й бар'єри на рівні навчальних закладів, підготуємо приклади їх вирішення.

Аналіз досліджень. До пандемії COVID-19 досліджень про дистанційне навчання було досить мало, а якщо і досліджувався то у форматі спеціальних та індивідуальних потреб дитини. Більш детально українські науковці вивчали дистанційну освіту у вищій школі. Ці питання активно досліджували Дмитренко П.В., Васильченко Л.В., Биков В.Ю., Кухаренко В.М., Кузьмінський А.І., Яценко Г.Ю., Федорук П.І. На початку пандемії ці питання стали досліджувати Д. Ільницький, І. Кулага, Я. Кульбашина, А. Матвійчук, С. Стрельник, В. Ярижк. Але, на жаль, повноцінно досі не сформовані всі бар'єри періоду COVID-19 та сучасної війни в Україні. Також відсутня остаточна думка відносно подолання сучасних бар'єрів, що виникають в дистанційному навчанні школярів.

Мета статті. Дослідити основні бар'єри у навчанні в умовах пандемії та сучасної війни в Україні. Та сформуємо кроки їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. В Україні як у світі виділяються 3 види навчання. Перша це інституційна, це очне навчання, воно також може бути денним та вечірнім. Друга це індивідуальна, до неї входять всі різновиди домашнього навчання. В незалежності від причин. Третя це саме заочна форма навчання, вона є мережева, дистанційна. Дистанційне навчання це новий ступінь заочного навчання, на якому забезпечується використання інформаційних технологій, заснованих на використуванні персональних комп'ютерів, відео аудіотехніки, супутникової і оптоволоконної техніки (Федорук, 2008: 37).

Спочатку розглянемо та згадаємо яке навчання було у період COVID-19, як розвивалась система освіти, та які основні бар'єри виникали у той період.

Навчальний період 2020/2021 років почався в умовах адаптивного карантину. Кожна область в

залежності від кількості захворілих людей ділилась на червону, помаранчеву, жовту та зелену. Тому згідно зон діяли наступні обмеження:

1. Червона зона. В червоних зонах на очне навчання школярі та студенти не виходили, спочатку були сформовані канікули, а після місяцю почали формувати дистанційне навчання, де використовувались платформи які були у доступі, Zoom та Skype, а пізніше вже з'явилися більш націлені на навчання платформи, Google Meet та оновлений Zoom, Microsoft teams.

2. Жовті та помаранчеві. Спочатку діти також були на канікулах, однак коли повернулись переводили на карантин лише окремі школи, університети та інколи лише окремі класи чи групи. В деяких закладах учні виходили на декілька неділь на навчання та потім повертались на дистанційне, так регулювали кількість учнів в школі, та запобігали великому скупченню людей в одному місці. Оскільки вже тоді були обмеження по кількості людей в приміщенні. Збиралась статистика в лікарнях та у лікарів, та при виявленні декількох інфікованих в одному класі, клас а інколи і весь заклад йшов на карантин.

3. Зелені зони. Та лише в зелених зонах після канікул школи та університети працювали у звичному очному режимі.

Далі почався етап січневого локдауну. 9 грудня Кабінет Міністрів прийняв постанову «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19», за якою на всій території України з 8 до 24 січня вводили посилені карантинні обмеження, у тому числі було заборонено відвідування всіх закладів освіти. МОН рекомендував школам або продовжувати канікули після 11 січня, або організувати дистанційне навчання. Однак за законом України «Про повну загальну середню освіту» школи самостійно можуть приймати це рішення. Відповідно, деякі школи запровадили канікули на період локдауну, а деякі продовжили навчатися в режимі дистанційного навчання (Назаренко, Поліщук, 2021).

Друга половина та завершення навчального року 2020/2021. Не зважаючи на те що весною не було локдауну, більшість областей все одно мали червону зону та мали обмеження. Зокрема закриті навчальні заклади та дистанційне навчання. Якщо в березні 2021 року були закриті в червоній зоні

лише 7 областей то наприкінці квітня половина. Обмеження чіпляли і транспортну інфраструктуру, діяли спецперепустка, які не поширювались на представників освіти. 13 квітня 2021 року Верховна Рада України прийняла закон, за яким учні 11-х класів звільнялися від обов'язкового проходження державної підсумкової атестації. Натомість її можливо було за бажанням пройти у формі зовнішнього незалежного оцінювання. 27 квітня МОЗ надіслав в школи листи, де йшла мова про підсумкове оцінювання яке має відбуватися дистанційно, було наведено роз'яснення щодо скасування ДПА та здобуття свідоцтво про повну загальну середню освіту (Назаренко, Поліщук, 2021).

Для формування проміжних висновків та для виділення бар'єрів варто спочатку дослідити безпосередньо їх класифікацію. І хоч дистанційне навчання має багато переваг та дуже часто стало використовуватись у сучасному світі, воно також спричинило низку проблем, оскільки при різкому та вимушеному переході на такий метод навчання, учасники були психологічно та методично не готові до таких змін.

Тему бар'єрів в дистанційному навчанні активно досліджують та класифікують сотні науковців по всьому світу, однак виокремлюють чотири рівня бар'єрів (Mailizar, Almanthari, Maulina, Bruce, 2020).

1. Рівень навчального закладу. Доступ до програмного забезпечення, Інтернету, підручників, технічна підтримка викладачів і студентів.

2. Рівень викладача. Знання, навички, компетентності, досвід, впевненість у собі, мотивація, самоєфективність.

3. Рівень навчальних програм. Зміст освіти, критерії оцінювання.

4. Рівень студента. Рівень сформованості навичок роботи з технологіями, самостійного навчання, самомотивації, доступ до Інтернету.

Найбільша перешкода в означеному дослідженні була на рівні навчальних програм, однак тоді вони формувались терміново та не мали ідеально продуманих систем що б повністю та комплексно підходили під усі вимоги та функції навчання. Далі проблеми виникали на рівні вчителів та їх компетентності в технологіях, вміння підлаштовувати книжкові програми до онлайн програм котрі і без того не могли вмщати всі потрібні функції. А питання цифрової компетентності студентів виявився найменш значущим фактором.

Основні бар'єри, з якими стикаються викладачі в онлайн-викладанні, – брак часу для підготовки уроку з використанням програм, недо-

статній рівень знань та професійних компетенцій, недостатній рівень технічної підтримки, доступу до технологій, брак впевненості в собі (Hadijah, Shalawati, 2017: 302-310).

Також в деяких країнах науковці що досліджували проблему дистанційного навчання під час Коронавірусу часто виділяють таку проблему як Інтернет з'єднання, Україна також мала певні проблеми у віддалених регіонах та селах. Так з'явилось дистанційне навчання на телебаченні, також воно використовувалось і у воєнний період України.

Крім того основним бар'єром для учнів стало відсутність мотивації до навчання. Що досить сильно впливало на ситуацію, та були виділені спеціальні методи до заохочення дітей.

Мотивація до навчання, одна з головних умов реалізації навчально-виховного процесу. Вона не тільки сприяє розвитку інтелекту, але і є рушійною силою вдосконалення особистості (Драганчук, 2014: 2-7). Підтримка студентів є найпотужнішим способом залучити їх до навчання шляхом підвищення внутрішньої мотивації, сприяння інтеграції та утриманню, а також підвищення їхньої академічної успішності, задоволення та благополуччя. Задовільний досвід навчання сприяє сталості та безперервності освіти, тобто навчанню протягом усього життя (Квятковська, 2022: 146-147).

Виділивши основні бар'єри що виникали у період COVID-19 можна виділити і наступні кроки їх вирішення:

1. Створення навчальних програм що підходять для дистанційного освітнього процесу. Так ми вже зазначали раніше що з'явились Google Meet та оновлений Zoom, Microsoft teams.

2. Створити для вчителів та педагогів семінари по підвищенні кваліфікації, а для віддалених регіонів посібники, про користування ПК та користування програм для дистанційного навчання. Крім того на рівні міністерства освіти та науки України створити короткі ролики для ознайомлення дітей з новими програмами для навчання.

3. Для вчителів забезпечити доступ до ПК за рахунок техніки шкільних комп'ютерних класів.

4. Розробити уроки по мотивації для шкільної програми та лекції для університету.

5. А для загальної проблеми доступу до навчання для малозабезпечених верст населення чи для віддалених регіонів без доступу до інтернету, був запропонований та реалізований чудовий варіант дистанційного навчання, а саме навчання за допомогою телебачення та телевізора.

Якщо розглядати освітній процес під час сучасної війни в Україні то бар'єрів було на багато

більше, а методи їх подолання і досі повноцінно не сформовані. Тож спочатку давайте розглянемо та проаналізуємо цей етап України.

Тож згідно статистики аналізуючи перший місяць війни близько 800 тис школярів перейшли з денної на дистанційну та 60 тис на сімейне навчання. Найбільше ці зміни стосуються Сходу та Півдня країни, звідки близько 40% та 30% учнів відповідно були вимушені виїхати за кордон чи в інші регіони країни. В березні тільки 15% закладів відновили очне навчання (Назаренко, Поліщук, 2021). Дуже багато закладів освіти не мали на той час всіх необхідних спеціалістів.

При дослідженні результатів навчання було виявлено погіршення присутності та освітнього рівня. Основні проблеми що виникали у вчителів чи учнях: відсутність електрики чи інтернету; відсутність техніки для підготовки занять чи можливості для дистанційного навчання; різні часові пояси; брак часу для підготовки занять чи виконання домашньої роботи; відсутність вільного часу для доопрацювання пропущених матеріалів.

Нестабільні умови навчального процесу спричинили погіршення рівня навчання в молодших класах. В таких предметах як українська мова, математика, іноземна мова, читання. Також у містах та селах зменшилась успішність учнів з української мови у селах вказують – 57%, у містах – 44%, з іноземної мови – 52% та 47% відповідно, з математики – 45% та 40%, з інформатики – 37% та 25% (Шкарлета, 2022).

Крім того одним з проблем в навчанні стало психологічне здоров'я. Багато людей пережило окупації, голод, холод, страх, сильні обстріли та втрату близьких, рідних, друзів, дому. Під час війни діти зіштовхуються з двома типами травматичних подій: несподівані травматичні події та довготривалі несприятливі події, що зумовлюють виникнення непродуктивних стратегій подолання труднощів, неефективності у навчанні, істериками, відсутності бажання щось робити чи чимось займатись. Як зазначають відомі американські психологи психічні розлади насправді є «нормальною реакцією на ненормальні події». Отже, довготривалий вплив насильства на дітей підвищує «ризик розвитку багатьох і нерідко тривалих форм фізичної, психологічної та соціальної дезадаптації» (Joshi, O'Donnell, 2003: 279-291).

Також важливо визначити та обговорити про змішане навчання.

Змішане навчання є гібридною формою освіти між онлайн та офлайн форматами.

У Державній службі якості освіти виділили 4 основні моделі, в яких учень отримую інформа-

цію від вчителя, а частину – під час самостійної роботи.

Існує кілька форматів «змішування». В Україні найчастіше поєднують саме очну та дистанційну освіту (Андрєєва, 2022).

Як вказує Кухаренко В.М., дистанційне навчання – це «систематичне цілеспрямоване навчання, яке здійснюється на деякій відстані від місця розташування викладача. При цьому процеси викладання і вивчення розділені не тільки в просторі, але і в часі» (Кухаренко, 2007: 26).

Змішана система навчання поділяється на наступні моделі: ротаційна, гнучка, особистісно орієнтовна та модель збагаченого віртуального середовища. Давайте розглянемо кожен більш детально.

1. Ротаційна модель. Найчастіше саме ця модель використовується в Україні. Почерговий розклад у учнів, працює за принципом 1-6 відвідує школу з 1.10 по 14.10 а далі йде на дистанційне навчання, в той час як 1-а повертається з дистанційного навчання та виходить на очне з 15.10 по 30.10. Інтервал відвідування у кожного закладу може бути індивідуальним. При цьому вчителі можуть частину матеріалу лишати на самостійне опрацювання, а під час зустрічей проводити обговорення та розгляд дискусійних питань.

2. Гнучка модель. Також використовувалась в Україні, в неї переважає дистанційне навчання. Вчитель в цей період виступає координатором. Діти можуть навчатись за індивідуальними графіками чи маючи загальний розклад. Однак в них є чітке поставлене завдання та термін до якого потрібно надати результат. Якщо у учня чи групи учнів виникають проблеми то вчитель може зустрітись з ними особисто чи онлайн та пояснити не зрозумілий варіант. За такою методикою вчилися в Україні більшість університетів.

3. Особистісно орієнтована модель. Ця модель схожа на гнучку, однак більш орієнтована на індивідуальний графік, вона завжди доповнюється зовнішніми онлайн ресурсами. Така модель знайома вже давно, до війни чи пандемії, вона використовувалась для поглибленого вивчення конкретних предметів. Наприклад якщо учень дуже добре розумівся на темі та бажав більш складних задач міг отримати індивідуальну онлайн підтримку від вчителя. Також цей напрям використовувався і в протилежному напрямі, якщо учень пропустив декілька неділь з шкільної програми то він отримував коротку підбірку від вчителя для більш швидкого засвоєння матеріалу. Особистісно орієнтована модель може виконуватись у будь-якій формі, очно чи дистанційно.

4. Модель збагаченого віртуального середовища. Також була в основі навчання в університетах. Основа цієї форми, дистанційна, та різноманітні онлайн програми, чи матеріалами. Зустріч з вчителям для всього класу чи конкретної дитини могла бути раз на визначений термін, для підведення підсумків зробленої роботи, захисту проекту, тощо.

Ознайомившись з тим як працювала система освіти в перший, і поки, найскладніший рік війни, можна визначити наступні бар'єри: відсутність зв'язку для дистанційного навчання; відсутність безпеки під час навчання; пропущений шкільний матеріал; психологічний стан.

Це на мою думку найголовніші проблеми що виникали. В наступному пропоную такі дії для їх подолання:

1. При викладу матеріалу за допомогою програми чи чатів зберігати урок на декілька днів чи неділь у вільному доступі, для дітей чи учнів що не мають можливості продивитись урок в зазначений період. Розширити терміни здачі результатів, домашньої чи контрольної роботи.

2. Забезпечити безпеку для учнів та вчителів під час повітряної тривоги, обладнати підвали

та бомбосховища належним рівнем. За відсутності у 5-х радіусах школи, дитсадка чи університету доступності до укриття, не використовувати заклад для очного навчання чи створити на території бомбосховище.

3. Для проходження пропущеного матеріалу, створити матеріали самостійного опрацювання, теоретичні та практичні онлайн завдання для обов'язкового виконання.

4. У разі необхідності переводити на сімейне навчання.

5. Забезпечити заняття з психологом та психологічну допомогу для учнів та студентів.

Висновки. Дослідивши освітній процес під час COVID-19 та в період сучасної війни в Україні ми визначили основні бар'єри та шляхи їх подолання. Ця стаття чудовий приклад як правильно та максимально ефективно вибудовувати концептуальну ідею навчання. Враховуючи що на початку 2024 року йде нова хвиля, та нові штам COVID-19, Україні потрібно бути готовим вносити обмеження та коректувати навчання одразу у двох напрямках. Розуміння всіх бар'єрів та методів подолання дозволить створити сучасну освітню систему ефективною та зручною для дітей, вчителів та закладів освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Федорук П.І. Адаптивна система дистанційного навчання та контролю знань на базі інтелектуальних Інтернет-технологій. Книга. Видавництво «Плай». Івано-Франківськ. 2008. С. 37.
2. Назаренко Ю., Поліщук О. Освіта в умовах пандемії у 2020/2021 році: аналіз проблем і наслідків. Стаття. Аналітичний центр Cedoss. Київ. 2021. URL: <https://cedoss.org.ua/researches/osvita-v-umovah-pandemiyi-analiz-problem-i-naslidkiv/> (дата звернення: 20.12.2023).
3. Mailizar M., Almanthari A., Maulina S., Bruce S. Secondary School Mathematics Teachers' Views on E-learning Implementation Barriers during the COVID-19 Pandemic: The Case of Indonesia. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*. Indonesia. 2020. № 16(7).
4. Hadijah S., Shalawati S. Investigating Teacher 'Barrier to ICT (Information Communication Technology) Integration in Teaching English at Senior High School in Pekanbaru. *Proceedings of ISELT FBS Universitas Negeri Padang*. 2017. № 5. С. 302–310.
5. Драганчук Т.В. Мотивація підлітків до навчання в школі. Науково-методичний журнал. Видавництво група «Основа». Харків. 2014. № 28/29. С. 2–7.
6. Шкарлета С.М. Освітній процес в умовах війни: тенденції та висновки. Науково методичний збірник. Видавничий дім «Букрек». Київ-Чернівці. 2022. URL: <https://osvita.ua/school/88943/> (дата звернення: 28.12.2023)
7. Joshi P.T., O'Donnell D. Consequences of child exposure to war and terrorism. *Clinical Child and Family Psychology Review*. 2003. № 6(4). С. 279–291.
8. Андрєєва В. Якими має бути змішане навчання - пояснюють у Держслужбі якості освіти. Київ. 2022. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/10/5/250700/#:~:text=Змішане%20навчання%20є%20гібридною%20формою,саме%20очну%20та%20дистанційну%20освіту> (дата звернення: 22.12.2023).
9. Кухаренко В.М. Дистанційне навчання. Енциклопедичне видання. Книга, навчально-методичний посібник. Видано за ініціативою Редакційної колегії, яка діє на громадських засадах. Голова Редакційної колегії, академік АПН України Жалдак М. І. Київ. 2007. С. 26.
10. Квятковська А. Факторний аналіз дистанційного та змішаного навчання закладів фахової передвищої освіти. *Кременчук*. 2022. С. 146–147.

REFERENCES

1. Fedoruk P.I. (2008) *Adaptyvna systema dystantsiynoho navchannya ta kontrolyu znan' na bazi intelektual'nykh Internet-tekhnologiy*. [Adaptive system of distance learning and knowledge control based on intelligent Internet technologies] Knyha. Vydavnytstvo «Play» – Book. «Play» Publishing House. 37. [in Ukrainian]

2. Nazarenko Yu., Polishchuk O. (2021) Osvita v umovakh pandemii u 2020/2021 rotsi: analiz problem i naslidkiv. [Education in the conditions of the pandemic in 2020/2021: analysis of problems and consequences] *Stattia. Analytychnyi tsentr Cedoss – Article. Cedoss Analytical Center*. URL: <https://cedos.org.ua/researches/osvita-v-umovah-pandemiyi-analiz-problem-i-naslidkiv/> (data zvernennya: 20.12.2023) [in Ukrainian].
3. Mailizar M., Almanthari A., Maulina S., (2020) Bruce S. Secondary School Mathematics Teachers' Views on E-learning Implementation Barriers during the COVID-19 Pandemic: The Case of Indonesia. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*. Indonesia. 16(7).
4. Hadijah S., Shalawati S. (2017) Investigating Teacher 'Barrier to ICT (Information Communication Technology) Integration in Teaching English at Senior High School in Pekanbaru. *Proceedings of ISELT FBS Universitas Negeri P dang*. 5. 302–310.
5. Drahanchuk T.V. (2014) Motyvatsiia pidlitkiv do navchannia v shkoli. *Naukovo-metodychnyi zhurnal*. [Motivation of teenagers to study at school. Scientific and methodical magazine] *Vydavnytstvo hrupa «Osнова» - «Osнова» group publishing house*. 28/29. 2–7. [in Ukrainian].
6. Shkarleta S.M. (2022) Osvitnii protses v umovakh viiny: tendentsii ta vysnovky. [Educational process in war conditions: trends and conclusions] *Naukovo metodychnyi zbirnyk. Vydavnychiy dim «Bukrek» – Scientific methodical collection. «Bukrek» publishing house*. URL: <https://osvita.ua/school/88943/> (data zvernennya: 20.12.2023) [in Ukrainian].
7. Joshi P.T., O'Donnell D. (2003) Consequences of child exposure to war and terrorism. *Clinical Child and Family Psychology Review*. 6(4). 279–291.
8. Andrieieva V. (2022) Yakymy maie buty zmishane navchannia – poiasniuiut u Derzhsluzhbi yakosti osvity. [What should mixed learning be – explained by the State Service of Education Quality] URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/10/5/250700/#:~:text=Змішане%20навчання%20е%20гібридною%20формою,саме%20очну%20та%20дистанційну%20освіту> (data zvernennya: 20.12.2023) [in Ukrainian].
9. Kukharenko V.M. (2007) Dystantsiine navchannia. *Entsyklopedychnne vydannia*. [Distance Learning. Encyclopedic edition] *Knyha, navchalno-metodychnyi posibnyk. Vydano za initsiatyvoiu Redaktsiinoi kolehii, yaka diie na hromadskykh zasadakh. Holova Redaktsiinoi kolehii, akademik APN Ukrainy Zhaldak M. I.* – Book, educational and methodological manual. Issued on the initiative of the Editorial Board, which operates on a public basis. Head of the Editorial Board, academician of the Academy of Sciences of Ukraine Zhaldak M. I. 26. [in Ukrainian].
10. Kviatkovska A. (2022) Faktorny analiz dystantsiinoho ta zmishanoho navchannia zakladiv fakhovoi peredvysshchoi osvity. [Factor analysis of distance and blended learning in institutions of vocational pre-university education] 146–147. [in Ukrainian].